

ΤΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΗΛΙΑΔΗΣ

Εξήντα και πλέον χρόνια από το πογκρόμ εναντίων των Ρωμιών (και των υπόλοιπων μη-μουσουλμανικών μειονοτήτων) της Κωνσταντινούπολης (6-7.9.1955), η «καντανάκλαση» των γεγονότων σε μια άλλη μειονότητα, αυτή της Δυτικής Θράκης, είναι λιγότερο γνωστή. Όπως θα φανεί στις γραμμές που ακολουθούν, τα «Σεπτεμβριανά» αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα στην συγκρότηση ενός νέου μειονοτικού καθεστώτος στη Θράκη, στοιχεία του οποίου είναι ζωντανά ως τις μέρες μας.

Στην ελληνική βιβλιογραφία και στον δημόσιο λόγο επικρατεί η άποψη ότι «η ελληνική πλευρά δεν κατέφυγε σε αντίποινα έναντι της μουσουλμανικής μειονότητας» για τα Σεπτεμβριανά,¹ ενώ ίσως θα μπορούσε – ή και θα ήταν δικαιολογημένη να το πράξει στα πλαίσια της αμοιβαιότητας. Για κάποιους, μάλιστα, «η αποφυγή επιβολής αντιποίνων» στη Θράκη «δείχνει μία ριζικά διαφορετική αντίληψη στον τομέα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας».² Είναι αλήθεια ότι στη Θράκη δεν εφαρμόστηκαν αντίποινα για το πογκρόμ εναντίων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, τουλάχιστον όχι άμεσα. Όμως, όπως θα δούμε μέσα από πρωτογενές υλικό της περιόδου, τα Σεπτεμβριανά αποτέλεσαν την αρχή μιας μακράς πορείας αλλαγής της μειονοτικής πολιτικής και συνέβαλαν στις συστηματικές πολιτικές «διοικητικών ενοχλήσεων» που εφαρμόστηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και για τριάντα περίπου χρόνια.³ Η «συμβολή» αυτή των Σεπτεμβριανών δεν έχει διερευνηθεί ακόμη επαρκώς βιβλιογραφικά.⁴

Ο Χρήστος Ηλιάδης σπούδασε πολιτικές επιστήμες. Είναι διδάκτορας στην ανάλυση λόγου από το Πανεπιστήμιο του Έσσεξ.

Έχει υποστηρικθεί ότι «τα Σεπτεμβριανά προβληματίσαν την ελληνική διοίκηση σχετικά με το τι θα έπρεπε να γίνει στη Θράκη», καθώς «αποτελέσαν ευκαιρία σε όσους δεν πίστευαν στην ελληνοτουρκική φιλία του 1951-1955 (ή δεν την έβρισκαν αναγκαία) και ήταν επιφυλακτικοί για τη στάση της διοίκησης απέναντι στη μειονότητα ώστε να εκφράσουν τη γνώμη τους με μεγαλύτερη ελευθερία».⁵ Εδώ επιθυμώ να πάω ένα βήμα παραπέρα από τη θέση αυτή. Τα γεγονότα δεν απελευθέρωσαν μονάχα τη διατύπωση διαφωνιών στο εσωτερικό της διοίκησης, αλλά οδήγησαν στην επανακάραξη της μειονοτικής πολιτικής και στην αρχή της συγκρότησης ενός νέου καθεστώτος στη Θράκη. Σηματοδότησαν την έναρξη της συγκρότησης μιας νέας πολιτικής για το μειονοτικό, οι συνέπειες της οποίας φάνηκαν αρκετά χρόνια αργότερα. Αν θέλουμε να περιγράψουμε με μία φράση την αλλαγή, θα λέγαμε ότι αφενός συνέβαλαν στην ανάδυση περισσότερο περιοριστικών πολιτικών έναντι μέρους της μειονότητας (των υποστηρικτών του τουρκικού εθνικισμού) και αφετέρου εκκίνησαν προσπάθειες για τον διαχωρισμό της μειονότητας και την ενίσχυση εναλλακτικών ταυτοτήτων. Επιπλέον, αντέστρεψαν τον τρόπο εφαρμογής της αμοιβαιότητας: από «θετική», με αμοιβαίες παραχωρήσεις δικαιωμάτων στις μειονότητες, σε «αρνητική», με αμοιβαίους περιορισμούς και αντίποινα. Με άλλα λόγια, όπως υποστηρίζω εδώ, τα Σεπτεμβριανά έχουν τα χαρακτηριστικά ενός «εξαρθρωτικού γεγονότος» –όπως το περιγράφει η μεταδομιστική θεωρία του λόγου– για την ελληνική μειονοτική πολιτική.⁶ Αποτέλεσαν μια εμπειρία η οποία εξάρθρωσε την εφαρμοζόμενη πολιτική, ανοίγοντας το πεδίο για διαφορετικές δυνατότητες και διαφορετικές συναρθρώσεις, αφού οι ως τότε πρακτικές τέθηκαν εν αμφιβόλω. Η εξέλιξη των πιθανών αυτών συνεπειών και δυνατοτήτων δεν ήταν προκαθορισμένη, αλλά ζήτημα ανοικτό και αντικείμενο διαμάχης και ανταγωνισμών σε διάφορα πεδία.

Σεπτεμβριανά στη Θράκη: συνέχειες και ασυνέχειες

Τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955 είχαν βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες, τόσο για τους Ελληνορθόδοξους (Ρωμιούς) της Πόλης και την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όσο και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Αφενός σήμαναν την αρχή του τέλους της μακράιωνης παρουσίας του ελληνισμού στην πάλαι ποτέ «Βασιλεύουσα» και την αλλαγή των ως τότε ισορροπιών μεταξύ των εξαιρεθέντων της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών του 1923.⁷ Την ίδια στιγμή, σηματοδότησαν το τέλος της «χρυσής εποχής» για τις εκατέρωθεν μειονότητες, καθώς και το τέλος της κορύφωσης της «ελληνοτουρκικής φιλίας».⁸ Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε την περίοδο 1951-1955 ήταν ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός Ν. Πλαστήρας πρότεινε δημοσίως ως και τη δημιουργία ομοσπονδίας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας!⁹ Την περίοδο φιλίας, οι δύο χώρες προσπάθησαν να ρυθμίσουν από κοι-

νού ανοικτά ζητήματα των μειονοτήτων στη βάση μιας θετικής εκδοχής της αμοιβαιότητας. Στη Θράκη λειτούργησε το πρώτο μειονοτικό γυμνάσιο, ενώ απόφοιτοι και μετεκπαιδευθέντες τουρκικών διδασκαλείων διορίστηκαν στα μειονοτικά σχολεία προκειμένου να βελτιώσουν το επίπεδο εκπαίδευσης· διανεμήθηκαν τουρκικά σχολικά βιβλία, αντικαθιστώντας αυτά του μεταξικού καθεστώτος, ενώ προωθήθηκε η λατινική γραφή –έναντι της αραβικής– και ο κεμαλικός εκσυγχρονισμός έναντι του Οθωμανικού Ισλαμισμού (Παλαιομουσουλμανισμού).¹⁰ Σε αυτή τη συγκυρία, τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955 αποτέλεσαν μια αρνητική έκπληξη, μία ρήξη στο καλό κλίμα.

Τα Σεπτεμβριανά στον δημόσιο λόγο της εποχής και η Θράκη: μια ιστορία συνέχειας

Παρά τις εκ των υστέρων παρατηρήσεις για τις συνέπειες των γεγονότων, στον δημόσιο λόγο της εποχής τα Σεπτεμβριανά δεν εμφανίστηκαν ως ρήξη, ούτε για την ελληνική μειονοτική πολιτική, ούτε για τη σχέση του κράτους με τις μειονοτικές ομάδες στη Θράκη. Η σύγκριση που γίνεται σήμερα μεταξύ των γεγονότων στην Κωνσταντινούπολη και της μη πρόκλησης αντιποίνων στη Θράκη ίσχυσε ελάχιστα στον δημόσιο λόγο της εποχής.¹¹

Σε επίσημες δηλώσεις καταδικαστικές του πογκρόμ, άρθρα στον τύπο της εποχής, ανακοινώσεις φορέων, συνδικαλιστικών οργανώσεων και δήμων, οι αναφορές στη μειονότητα της Θράκης είναι ελάχιστες, ενώ αυτές σε μια πιθανή αλλαγή της ελληνικής μειονοτικής πολιτικής, ανύπαρκτες. Σε καμία από τις δημόσιες τοποθετήσεις καταδίκης των Σεπτεμβριανών δεν εντοπίστηκε σύγκρισή τους με τα ευνοϊκά μέτρα των προηγούμενων ετών, ή με οτιδήποτε άλλο αφορούσε τη Θράκη. Δεν εντοπίστηκε μάλιστα κανένα αίτημα αναθεώρησης της ως τότε πολιτικής έναντι της μειονότητας, η οποία κατά κοινή ομολογία ευνοούσε την επικράτηση των υποστηρικτών της τουρκικής ταυτότητας. Και η αμοιβαιότητα ήταν το ίδιο απύσχα, και πουθενά –ούτε σε ενδεικτική αναζήτηση άρθρων της περιόδου στον αθηναϊκό τύπο, ούτε στον επαρχιακό– δεν εντοπίστηκε αίτημα αναθεώρησής της ή εφαρμογής αντιποίνων. Το ίδιο ισχύει και αντιστρόφως: στην αρθρογραφία που ακολούθησε τα Σεπτεμβριανά, τη σχετική με τη Θράκη, τη δράση των τούρκων εθνικιστών στην περιοχή, καθώς και την ελληνική πολιτική, δεν εντοπίστηκε καμία αναφορά ή νύξη στα Σεπτεμβριανά ή στην τύχη των Ρωμιών.¹² Στην αρθρογραφία της εποχής, το πογκρόμ στην Κωνσταντινούπολη και η ακολουθούμενη πολιτική στη Θράκη ήταν σχεδόν ασύνδετα. Στον δημόσιο λόγο της εποχής, τα Σεπτεμβριανά δεν αποτέλεσαν ρήξη σχετικά με τη Θράκη.

Τα Σεπτεμβριανά και η ελληνική διοίκηση: μια ιστορία *ασυνέχειας*

Σε αντίθεση με όσα γράφτηκαν και ειπώθηκαν –ή δεν ειπώθηκαν– δημόσια, σε εμπιστευτικά έγγραφα μεταξύ υπηρεσιών με καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ελληνικής μειονοτικής πολιτικής, τα Σεπτεμβριανά έθεσαν αμέσως το ερώτημα του *τι πρέπει να γίνει* αναφορικά με τη μειονότητα. Όπως το έθεσε εύγλωττα ένας από τους παράγοντες με σημαντική επιρροή, ο γενικός επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων Α. Παπαευγενίου,¹³ «εν εκ των σπουδαιότερων προβλημάτων τα οποία ανέκυψαν μετά τα τραγικά εις βάρος τής εν Τουρκία Ελληνικής Μειονότητας γεγονότα είναι και το της τηρητέας, μετά τα γεγονότα αυτά, στάσεως έναντι της εν τη Δυτ. Θράκη Τουρκικής Μειονότητας». Μάλιστα, στο ερώτημα για το αν τα γεγονότα έχουν αντίκτυπο στη μειονότητα της Θράκης γράφει, «ασφαλώς και έχουν, εφόσον έφεραν μεταβολήν εις το κρατούν πνεύμα», το οποίο είχε οδηγήσει στην αναγνώριση της μειονότητας ως τουρκικής.¹⁴ Το βασικό, λοιπόν, πρόβλημα που απασχόλησε την απόρρητη αλληλογραφία των υπηρεσιών από την επομένη των γεγονότων ήταν οι αλλαγές που αυτά θα έφεραν στη μειονοτική πολιτική στη Θράκη. Όπως τέθηκε, το ερώτημα ήταν ένα: «Θα συνεχίσωμεν την αυτήν, ην και μέχρι τούδε, στάσιν, ή θα μεταβάλωμεν ταύτην και εν τοιαύτη περιπτώσει, ποία τις επιβάλλεται, συμφέρει εθνικώς, να είναι αύτη;».¹⁵

Η προώθηση των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων στη Θράκη, η οποία κυριάρχησε την περίοδο 1951-1955, αλλά και το γεγονός ότι η Ελλάδα προέβη σε κινήσεις καλής θέλησης, αναμένοντας αντίστοιχες στην Κωνσταντινούπολη, είχε προκαλέσει πολλές και επανειλημμένες αντιρρήσεις από μία σειρά στελεχών της ελληνικής διοίκησης. Ο γενικός επιθεωρητής Παπαευγενίου, μαζί με τον επιθεωρητή τουρκικών σχολείων Μ. Μηναιΐδη και άλλους, είχαν εκφράσει την ισχυρή τους διαφωνία για τη συνεργασία με την Τουρκία και την προώθηση των Νεωτεριστών, τουλάχιστον χωρίς τα ανάλογα κέρδη στην Κωνσταντινούπολη και την επίσημη αναγνώριση της εκεί μειονότητας ως «Ελληνικής». Στην ίδια κατεύθυνση βρισκόταν και η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου των Εσωτερικών, η οποία σε έκθεσή της το 1952 –εν μέσω κλίματος φιλίας με την γείτονα– παρατηρούσε ότι το πιο σημαντικό πρόβλημα στη Θράκη αποτελούσε «η Τουρκική προπαγάνδα» προτείνοντας ως λύση τη «στενή παρατήρηση» του κράτους, έως και τη «διά παντός τρόπου διατήρησιν και ανάπτυξιν του εθνικού φρονήματος του εν Ελλάδι μουσουλμανικού στοιχείου», δηλαδή την αφομοίωση της μειονότητας. Την ίδια στιγμή, βέβαια, αναγνωριζόταν ότι «το Μουσουλμανικόν στοιχείον, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων διακρίνεται δια τον Τουρκικόν φανατισμόν, και εν πολλοίς, δια τα μισελληνικά του αισθήματα».¹⁶

Τα Σεπτεμβριανά και η εσωτερική συζήτηση που ξεκίνησε για το μέλλον της μειονοτικής πολιτικής έδωσαν αρχικά τη δυνατότητα να επαναδιατυπωθούν αντιρρήσεις όπως οι παραπάνω και κάποιες από αυτές σταδιακά να γίνουν κυρίαρχες. Στα απόρρητα και εμπιστευτικά υπομνήματά του μετά τα γεγονότα, ο γενικός επιθεωρητής περιέγραψε την προ-Σεπτεμβριανών ελληνική πολιτική ως μια ιστορία «υποχωρήσεων» έναντι τόσο της μειονότητας όσο και της Τουρκίας, αλλά και ως μια πολιτική που «απέτυχε». Πολιτικές του παρελθόντος, όπως η βοήθεια προς τη μειονότητα για τη βελτίωση του οικονομικού και πνευματικού της επιπέδου, η προώθηση του λατινικού αλφαβήτου, η ανέγερση νέων σχολείων και οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού και βελτίωσης της παρεχόμενης εκπαίδευσης, χαρακτηρίζονταν ως στιγμές αυτής της ιστορίας υποχωρήσεων. Ως υποχώρηση θεωρήθηκαν επίσης αποφάσεις που ελήφθησαν στη λογική της «θετικής αμοιβαιότητας», όπως η αποδοχή εκπαιδευτικών από τη γείτονα στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, και η ανοχή τόσο στην κριτική για καταπάτηση των δικαιωμάτων που ασκούσαν οι μειονοτικές εφημερίδες, όσο και στη δράση του τούρκου προξένου και σε ενέργειες προσηταιρισμού της μειονότητας, όπως οι υποτροφίες προς νέους.¹⁷ Όλες αυτές οι «υποχωρήσεις» έγιναν κατά τον επιθεωρητή είτε προκειμένου να κατοχυρωθούν αντίστοιχα δικαιώματα των Ρωμιών, είτε προκειμένου να μην υπονομευθεί ο αγώνας των Ελληνοκυπρίων για Ένωση. Όπως τέθηκε, «είναι γεγονός, ότι πολλές μέχρι τούδε εκάνομεν αβαρίας. Υπό την ευνοητόν πίεσιν του ενδιαφέροντός μας –του απολύτως δεδικοιολογημένου– υπέρ της εν Κωνσταντινούπολει Μειονότητός μας, αλλά και προ του φόβου –μη δεδικοιολογημένου τούτου– μήπως εκτεθώμεν ως μη δυνάμενοι, τάχα, ή μη θέλοντες να σεβασθώμεν τα δικαιώματα των Μειονοτήτων, υπερέβημεν πολλάκις τα πρόποντα όρια και εκάμομεν παραχωρήσεις ή και ηνεχθήκαμεν εκτροπάς, χωρίς να είμεθα βέβαιοι, αν επετυχάνομεν τι, επωφελές εθνικώς, διά των τοιούτων παραχωρήσεων ή διά της τοιαύτης ανοχής».¹⁸

Τα παραπάνω οδηγούσαν σε ένα συμπέρασμα: η ελληνική πολιτική της περιόδου 1951-1955 έπρεπε να λάβει τέλος. Τι έπρεπε λοιπόν να συμβεί στη νέα εποχή; Ποια έπρεπε να είναι η ελληνική πολιτική στη Θράκη μετά τα Σεπτεμβριανά; Οι προτάσεις του γενικού επιθεωρητή είχαν δύο κεντρικούς άξονες, στη βάση των όσων πρότεινε και την προ-1955 περίοδο: αφενός τον τερματισμό της πολιτικής προώθησης –ή έστω ανοχής– του (κεμαλικού) νεωτερισμού, όπως της λατινικής γραφής στα σχολεία, των εκπαιδευθέντων στην Τουρκία δασκάλων, του περιορισμού της δράσης των «Τουρκικών» σωματείων. Αφετέρου, τη μυστική ενίσχυση εναλλακτικών ομάδων, κυρίως των συντηρητικών Μουσουλμάνων (Παλαιομουσουλμάνων) και των σλαβόφωνων (Πομάκων). Όπως είναι προφανές, οι δύο αυτοί άξονες που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, έγιναν

κεντρικοί στην αλλαγή που αποκρυσταλλώθηκε αργότερα οδηγούσαν στο ίδιο αποτέλεσμα: πολιτική περιορισμού της επιρροής του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη, με ταυτόχρονη ενίσχυση των ομάδων εκείνων οι οποίες ήταν πολιτικά αντίθετες ή στις οποίες δεν είχε επεκταθεί η επιρροή του.

Τερματισμός της πολιτικής που ευνοούσε επικράτηση του νεωτερισμού

Διαδοχικές επισκέψεις διοικητικών παραγόντων στη Θράκη το Φθινόπωρο του 1955 μετέφεραν μια εικόνα όπου η τουρκική ταυτότητα και ενέργειες που χαρακτηρίζονταν από την ελληνική διοίκηση ως «τουρκική προπαγάνδα» είχαν επικρατήσει σχεδόν εξολοκλήρου στην περιοχή. Όπως ανέφερε ο γενικός επιθεωρητής σχετικά με την καταδίκη των Σεπτεμβριανών από τις μειονοτικές ομάδες, «δεν πιστεύομεν εις τίποτε. Όλοι Τούρκοι είναι».¹⁹ Αντίστοιχα, ο επιθεωρητής των τουρκικών σχολείων Μ. Μηναΐδης, σε επισκέψεις του στην Κομοτηνή, βρήκε «βιβλία ανθελληνικού περιεχομένου με σημαίες Τουρκικές εις πολλές των εικόνων, ακόμη και Ημερολόγιον της Εφημερίδος *Χουριέτ* (επί του τοίχου)», ευρήματα τα οποία αποδόθηκαν στο γεγονός ότι στο σχολείο δίδασκαν τρεις δάσκαλοι «ημεδαποί Τούρκοι εκ των μετεκπαιδευθέντων», δηλαδή μειονοτικοί Θρακιώτες, οι οποίοι είχαν μετεκπαιδευτεί σε ανώτερο ίδρυμα της Τουρκίας και όχι στα τοπικά παραδοσιακά Ιεροδιδασκαλεία. Σε άλλο μειονοτικό σχολείο, ο «Τούρκος δάσκαλος» (Θρακιώτης) «επετέθη εντός της παραδόσεως στον Έλληνα και τον απείλησε», με αποτέλεσμα να τιμωρηθεί «δια λόγους ευρυτέρας σκοπιμότητος», αφού διαφορετικά «θα φαινόταν ότι η ελληνική διοίκηση συνεχίζει και τώρα την πολιτική της επιείκειας έναντι των Τούρκων». Κατά τον γενικό επιθεωρητή Παπαευγενίου, περιστατικά σαν και αυτά περιέγραφαν το «κρατούν πνεύμα» στη μειονότητα, το οποίο εκείνος θεωρούσε ότι υποκινούνταν από τρεις παράγοντες: τον τούρκο πρόξενο στην Κομοτηνή, τις τουρκικές εφημερίδες της Θράκης, καθώς και τους δασκάλους (Θρακιώτες και Τούρκους) που είχαν μετεκπαιδευτεί ή σπουδάσει στην Τουρκία. Το συμπέρασμα των παραπάνω ήταν ότι «δεν επιτρέπεται πλέον να συνεχισθή η παθητική στάσις του Κράτους» έναντι των φορέων προώθησης του τουρκικού εθνικισμού. Η απομάκρυνση του προξένου, η λήψη πειθαρχικών μέτρων έναντι των τουρκικών εφημερίδων, καθώς και η απαγόρευση στους τούρκους ανταλλαχθέντες δασκάλους να μεταβούν στα Πομακοχώρια –με τη στρατιωτική, «επιτηρούμενη» ζώνη στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα να βοηθά– προτάθηκαν ως μέτρα άμεσης ανάγκης. Από την άλλη όμως, τονίστηκε ότι η αλλαγή στάσης δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο να ανασταλούν οι συμφωνίες με την Τουρκία, ενέργεια που θα έθετε σε ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο τους Ρωμιούς.²⁰

Παρά τις παραπάνω εκκλήσεις, τα στοιχεία δείχνουν ότι ως το καλοκαίρι του 1956 υπήρχε αντιφατική εφαρμογή της προηγούμενης πολιτικής στους νομούς της Θράκης. Στην Ξάνθη, ο –φιλικός προς την ελληνική διοίκηση– πρόεδρος της Ένωσης Μουσουλμάνων Ελλάδος Αλή Ρεσάτ μετέφερε την πληροφορία ότι ο νέος επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων Ξάνθης διέταξε σε μειονοτικό δάσκαλο να διδάσκει τη λατινική γραφή και να μεταφέρει την αργία του σχολείου από την Παρασκευή την Κυριακή, στοιχεία κεμαλικών μεταρρυθμίσεων έναντι των Ισλαμικών παραδόσεων. Επίσης, πληροφορίες έλεγαν ότι ο επιθεωρητής πρόεβη σε «ύπουλες εισηγήσεις» προς δασκάλους του σχολείου στην ίδια κατεύθυνση, προκαλώντας την αντίδραση των κατοίκων προς την Ένωση Μουσουλμάνων.²¹ Αντίστοιχα, μερικούς μήνες αργότερα ο ίδιος υπηρεσιακός παράγοντας σε νέο επεισόδιο, απομάκρυνε από την υπηρεσία τους δασκάλους με «παλαιές αρχές» εξασφαλίζοντας τη δημιουργία μαθημάτων στη νέα γραφή, με αποτέλεσμα να λάβει δημόσια τα εύσημα της τοπικής εφημερίδας του Χαμδής Μιλλιέτ, υπέρμαχου των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων.²²

Την ίδια περίοδο, ο αντίστοιχος επιθεωρητής στη Ροδόπη Μ. Μηναΐδης λειτουργούσε στην αντίθετη κατεύθυνση. Από τις επισκέψεις του στα σχολεία και σε συνεργασία με το τοπικό τμήμα ασφαλείας εντόπιζε βιβλία που χαρακτηρίζονταν «προπαγανδιστικά», τα οποία είτε κατάσχονταν είτε αφαιρούνταν από αυτά οι επίμαχες σελίδες. Κριτήρια χαρακτηρισμού τους ως «προπαγανδιστικών» ήταν το γεγονός ότι γινόταν αναφορά στους «εορτασμούς της επετείου Άλωσης της Αγίας Σοφίας», ή ότι περιείχονταν βιογραφικά στοιχεία του «Κεμάλ Ατατούρκ» και φωτογραφίες από άρθρα τουρκικών εφημερίδων «σοβινιστικού περιεχομένου».²³ Μάλιστα, όσο περνούσε ο καιρός τα κριτήρια γίνονταν πιο αυστηρά, ώστε το Φθινόπωρο του 1957 ο Μηναΐδης αφαιρούσε σελίδες από βιβλία «διότι περιέχουν Τούρκο Αστυνομικόν της Τροχαίας Κινήσεως».²⁴

Ενίσχυση Παλαιομουσουλμάνων και Πομάκων

Το δεύτερο κεντρικό ζήτημα που τέθηκε στη μετα-Σεπτεμβριανή εποχή ήταν η πολιτική απέναντι στους συντηρητικούς Μουσουλμάνους και τους Πομάκους – ή καλύτερα οι στρατηγικές και τακτικές προσέγγισης και ενίσχυσής τους. Το αν η ελληνική διοίκηση έπρεπε να παρέχει κρυφή στήριξη προς τις δύο αυτές ομάδες –τη μία πολιτική, την άλλη γλωσσική– ως ανάχωμα στην εξάπλωση της επιρροής των νεωτεριστών ήταν ένα από τα πρώτα ζητήματα που απασχόλησε τα εμπιστευτικά υπομνήματα και τις απόρρητες συσκέψεις. Άλλωστε, τα ζητήματα των Παλαιομουσουλμάνων και των Πομάκων δεν ήταν πλήρως διακριτά, αλλά συσχετιζονταν, εφόσον το βασικό χαρακτηριστικό των σλαβόφωνων της Θράκης δεν ήταν τότε κάποια (ανύπαρκτη)

εθνοτική-πομακική ταυτότητα, αλλά ο θρησκευτικός τους προσδιορισμός.

Οι επισκέψεις των επιθεωρητών και οι πληροφορίες από την ορεινή περιοχή ήταν ιδιαίτερα απαισιόδοξες για το ενδεχόμενο επιτυχημένης παρέμβασης προκειμένου να μεταβληθεί η τάση αφομοίωσης των σλαβόφωνων στην τουρκόφωνη πλειοψηφία. Ο επιθεωρητής Μηναΐδης κατέγραφε την «προσπάθεια των Πομάκων να αποτινάξουν την Πομακική γλώσσα» και «την στροφή τους προς την τουρκική» μέχρι και σε απομακρυσμένα ορεινά χωριά όπως τα Ωραίο και Ρεύμα Ξάνθης.²⁵ Αντίστοιχα, ο γενικός επιθεωρητής Παπαευγενίου παρατηρούσε ότι «το ζήτημα των Πομάκων εκάθη οριστικώς δι' ημάς, διότι ημών κοιμωμένων, ειργάσθησαν δραστηρίως οι Τούρκοι», θυμίζοντας ότι ήδη από το 1946 τόνιζε στις αναφορές του την ανάγκη προσεταιρισμού των Πομάκων.²⁶ Είτε για τους παραπάνω λόγους, είτε εξαιτίας των γνωστών φόβων από τον Βορρά, η πολιτική ενίσχυσης της πομακικής ταυτότητας δεν ήταν εξαρχής δεδομένη και φαίνεται ότι έγιναν αρκετές συζητήσεις –για τις οποίες δυστυχώς δεν γνωρίζουμε περισσότερα– προτού υπάρξει μια πρώτη κατάληξη, όπως θα δούμε παρακάτω.

Προβληματισμός υπήρξε αντίστοιχα και για την ανάγκη ενίσχυσης των Παλαιομουσουλμάνων. Ο Παπαευγενίου θεώρησε αρχικά «συζητήσιμον μιν, παρακεκινδυνευμένον όμως και ίσως άσκοπον» να ενισχυθούν οι Παλαιομουσουλμάνοι, προκρίνοντας τη βοήθεια προς τους Πομάκους.²⁷ Στη συνέχεια όμως αποδέχθηκε –πιθανώς στο κλίμα της εποχής– ότι «συμφέρει εις ημάς εθνικώς να υφίστανται μεταξύ των λεγόμενων σήμερον Τούρκων Θράκης διαιρέσεις –όσον μάλιστα βαθύτεροι αυταί, τόσον και καλύτερον– και ότι επιβάλλεται να υποθάλωμεν ταύτας, εμμέσως και κεκαλυμμένως», έστω και αν παραδεχόταν ότι η ελληνική πολιτική έχει ελάχιστα να ελπίζει από μια τέτοια κατεύθυνση.²⁸

Τον Δεκέμβρη του 1955 έγινε ένα πρώτο σημαντικό βήμα στην αλλαγή πολιτικής, με στόχο την ενίσχυση του θρησκευτικού συντηρητισμού στη Θράκη έναντι του νεωτερικού Κεμαλισμού. Όπως προκύπτει από τα σχετικά έγγραφα, με αφορμή το ζήτημα της ίδρυσης νέου Ισλαμικού Ιεροδιδασκαλείου και σχετική επιστολή διαμαρτυρίας της Ένωσης Μουσουλμάνων Ελλάδος –το προτύργιο του Παλαιομουσουλμανισμού στη Θράκη– για ευνοϊκή μεταχείριση των Νεωτεριστών, η διεύθυνση πολιτικών υποθέσεων της Γενικής Διοίκησης Θράκης μετέφερε προς το Υπουργείο των Εξωτερικών την άποψη πως «πρέπει να διασκεδαστεί η εντύπωση των Μουσουλμάνων ότι το κράτος έλαβε θέση αναφανδόν κατά των θρησκευτικών πεποιθήσεων και παλαιών εθίμων της Μειονότητας, χάριν των μεταρρυθμιστών νεωτεριστών», άποψη την οποία ενστερνιζόταν και ο Παπαευγενίου.²⁹ Το Υπουργείο δέχθηκε την παραπάνω εισήγηση ζητώντας να εξεταστεί θετικά το αί-

τημα της Ένωσης, όμως μόνο ως προς το ζήτημα της ίδρυσης Ιεροδιδασκαλείου. Η απόφαση του Υπουργείου αποτελεί ένδειξη αλλαγής στάσης αλλά όχι ακόμη πλήρους αλλαγής πολιτικής, καθώς αφορούσε μόνο ένα ζήτημα από όλα όσα έθετε η Ένωση Μουσουλμάνων, χωρίς αναφορά στα υπόλοιπα. Για τα υπόλοιπα ζητήματα που τέθηκαν –τη χρήση των βακουφικών περιουσιών, τη γενικότερη στάση προς τους Νεωτεριστές, και άλλα– το Υπουργείο απέφυγε τον Δεκέμβρη του 1955 να λάβει θέση, δείχνοντας ότι ακόμη η διαμόρφωση συνολικότερης πολιτικής βρισκόταν στο στάδιο της επεξεργασίας.³⁰

Μια κρίσιμη καμπή: η σύσκεψη του Αυγούστου 1956

Τον Αύγουστο του 1956, σε απόρρητη σύσκεψη τοπικών παραγόντων στο Υπουργείο Βορείου Ελλάδος έγινε ένα ακόμη αποφασιστικό βήμα στην κατεύθυνση της αλλαγής πολιτικής μετά τα Σεπτεμβριανά. Είχε προηγηθεί ένα καλοκαίρι ιδιαίτερης έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Προκειμένου να υποστηρίξει τις εδαφικές διεκδικήσεις της στην Κύπρο και να πιέσει διπλωματικά την Ελλάδα, η Τουρκία χρησιμοποίησε το χαρτί της Θράκης, αλλά και αυτό των Μουσουλμάνων της Δωδεκανήσου. Σύμφωνα με τον Τύπο της εποχής, ο τούρκος αντιπρόσωπος ισχυρίστηκε ότι «αν η Ελλάδα δεν αποσύρει τους ισχυρισμούς της για Ένωση, η Τουρκία θα ζητήσει την επιστροφή των εδαφών της σε Θράκη και Δωδεκάνησα».³¹ Μάλιστα, το αμερικανικό περιοδικό *Newsweek* μετέδιδε πληροφορίες ότι η Τουρκία ετοίμαζε αίτημα αναθεώρησης της Λοζάνης ώστε να αποκτήσουν καθεστώς μειονότητας και οι Μουσουλμάνοι της Δωδεκανήσου. Την ίδια περίοδο με σειρά άρθρων στον τουρκικό τύπο γινόταν λόγος για παραβιάσεις των δικαιωμάτων της «εν Ελλάδι Τουρκικής μειονότητας» και για εξαναγκασμό μεγάλου μέρους της σε μετανάστευση.³²

Ήταν την εποχή αυτή, και πιο συγκεκριμένα στις 6 και 7 Αυγούστου 1956, οπότε στο Υπουργείο Βορείου Ελλάδος (Θεσσαλονίκη) τέθηκαν πιο στέρεα οι βάσεις για την αλλαγή της μειονοτικής πολιτικής, μακριά από τις κατευθύνσεις της περιόδου 1951-1955. Στη σύσκεψη εκείνη συμμετείχαν ο υπουργός Βορείου Ελλάδος Βασίλειος Παπαρηγόπουλος, ο διευθυντής του γραφείου πολιτικών υποθέσεων του Υπουργείου Βορείου Ελλάδος (Κλεόβουλος Τσούρκας), καθώς και οι περιφερειακές αρχές υπεύθυνες για τη μειονοτική εκπαίδευση: ο γενικός επιθεωρητής μειονοτικών σχολείων (Παπαευγενίου), ο επιθεωρητής τουρκικών σχολείων Ροδόπης (Μηναΐδης) και ο αντίστοιχος της Ξάνθης (Δημήτρης Δημητριάδης).³³ Το γεγονός ότι μερικές μέρες πριν είχε πραγματοποιηθεί αντίστοιχη σύσκεψη στα γραφεία του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα –για την οποία δυστυχώς δεν διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες εκτός από το ότι συζητήθηκε εκεί αναλυτικά το ζήτημα των Πομάκων– δείχνει ότι η περίοδος

του καλοκαιριού 1956 ήταν αρκετά καθοριστική για τις εξελίξεις στο ζήτημα.

Στην απόρρητη σύσκεψη της Θεσσαλονίκης το μειονοτικό συζητήθηκε μέσα από δεκατρείς επιμέρους θεματικές. Οι κυριότερες από αυτές ήταν η αλλαγή πολιτικής προς τους Νεωτεριστές και τους Παλαιομουσουλμάνους, το ζήτημα των Πομάκων, ζητήματα μειονοτικής εκπαίδευσης (διδακτικό προσωπικό, διοίκηση, αναλυτικό πρόγραμμα, εγχειρίδια, ιεροδιδασκαλεία / μεντρεσέδες) και η δράση των αθλητικών μειονοτικών συλλόγων. Το βασικότερο ίσως όλων ήταν η τοποθέτηση σε νέες βάσεις της στάσης της ελληνικής διοίκησης απέναντι στις μειονοτικές ομάδες, με την ξεκάθαρη διατύπωση της ανάγκης να υπάρξει πολιτική διαχωρισμού των Πομάκων από την υπόλοιπη μειονότητα. Στο ζήτημα της πολιτικής διαμάχης Νεωτεριστών και Παλαιομουσουλμάνων επιλέχθηκε η τήρηση ίσων αποστάσεων, με ταυτόχρονες όμως προσπάθειες περιορισμού της δράσης των πρώτων έναντι των δεύτερων.³⁴

Η σύσκεψη του Αυγούστου 1956 κατέληξε στο συμπέρασμα πως «σύμφωνα με το εθνικό μας συμφέρον οι Πομάκοι πρέπει να διαχωριστούν από το Τουρκικό σύνολο της Δ. Θράκης».³⁵ Ο διαχωρισμός αυτός κρίθηκε πως πρέπει να γίνει «σιωπηρά», προκειμένου να αποφευχθούν οι αντιδράσεις τόσο από τη μειονότητα όσο και από τη γείτονα. Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, διατυπώθηκε η ανάγκη να στραφεί προς αυτούς «το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του κράτους», το οποίο θα έπρεπε να εκδηλωθεί με έξι μέτρα: 1. Αύξηση του ελληνικού διδακτικού προσωπικού από «επίλεκτους» δασκάλους, οι οποίοι θα παρακολουθούσαν σεμινάρια από τους σχολικούς επιθεωρητές, 2. Χρηματοδότηση των μειονοτικών σχολείων σε πομακικές περιοχές, 3. Αποστολή πομακοπαίδων από οικογένειες «φιλικές προς την Ελλάδα» σε παιδικές κατασκηνώσεις, 4. Η υποστήριξη του ιεροδιδασκαλείου στον Εχίνο, 5. Δημιουργία ανεξάρτητης Μουφτείας στον Εχίνο, 6. Υποτροφίες σε μαθητές για σπουδές σε ελληνικά σχολεία.³⁶

Από τις προθέσεις αυτές βλέπουμε πως τα μέτρα για τους Πομάκους κινούνταν σε δύο κατευθύνσεις: από τη μία, «θετικές διακρίσεις» στην εκπαίδευση προκειμένου να βελτιώσουν την ελληνομάθεια, να αυξήσουν τους δεσμούς με την πλειονότητα, αλλά και να «κατηχήσουν» τους Πομάκους στα ελληνικά ιδεώδη. Από την άλλη, η ενίσχυση της θρησκευτικής τους ταυτότητας, μέσω των ιεροδιδασκαλείων και μιας ανεξάρτητης, καλύτερα ελεγχόμενης Μουφτείας, αναμενόταν να τους απομακρύνει από τους μειονοτικούς νεωτεριστές. Τα επόμενα χρόνια πράγματι υλοποιήθηκαν κάποια από αυτά τα μέτρα, τα αποτελέσματα τους όμως δεν ήταν τα αναμενόμενα.

Σε σχέση με τον ενδο-μειονοτικό ανταγωνισμό Νεωτεριστών και Παλαιομουσουλμάνων, προκρίθηκε η τήρηση ίσων αποστάσεων και η παύση της προώθησης των μεταρρυθμιστών. Όπως διατυπώθηκε, «[π]ολιτική του Κράτους

ημών έναντι της Τουρκικής μειονότητας Θράκης πρέπει να είναι η του σεβασμού των νομίμων δικαιωμάτων αμφοτέρων των παρατάξεων, εις ας αυτή είναι διηρημένη, την των Νεοτούρκων και των Παλαιοτούρκων τοιαύτην. Χωρίς να εξωθούμεν προς τοιαύτην διαίρεσιν πρέπει να την ανεχώμεθα, ως εμφανίζεται αυτή, και να ενεργώμεν, ώστε αμφοτέροι οι μερίδες να τυγχάνωσιν ίσης Κρατικής μεταχειρίσεως. Και αι περί γραφής και θρησκευτικών παραδόσεων αντιλήψεις σεβασταί. Ουδέ είναι εθνικώς συμφέρον να πιέση η Πολιτεία καθ' ένα οιονδήποτε τρόπον, την μίαν μερίδα προς αποδοχήν της αντιλήψεως της άλλης. Η παρεχόμενη εις τα Σχολεία αμφοτέρων μόρφωσις ανάγκη και να μας ενδιαφέρει και να ενισχύεται παρ' ημών κατά τρόπον όμως διασφαλίζοντα τα συμφέροντά μας».³⁷

Εκτός από τη διατύπωση για ίσες αποστάσεις απέναντι στις δύο μερίδες –η οποία ήδη αποτελούσε ρήξη με την προ-1955 πολιτική– οι υπόλοιπες προτάσεις της σύσκεψης ήταν στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των Παλαιομουσουλμάνων και της ισλαμικής ταυτότητας. Ήδη, η πολιτική ίσης μεταχείρισης άνωθεν, από πλευράς επιρροής και μεγέθους, ομάδων σήμαινε την ενίσχυση του ασθενέστερου. Για παράδειγμα, όταν τέθηκε ζήτημα επιχορήγησης των δύο ισλαμικών σχολείων, αποφασίστηκε να δοθεί εξίσου το ίδιο ποσό, παρά το ότι η σχολή της Κομοτηνής (ελεγχόμενη από τους νεωτεριστές) ήταν τριπλάσια σε μέγεθος από αυτήν του Εχίνου. Ένα δεύτερο σημείο ήταν η αναζήτηση τυπικών παραβάσεων μέσω της αύξησης των αστυνομικών ελέγχων στα μειονοτικά ιδρύματα για τα οποία υπήρχε υπόνοια ότι είχαν επαφές με το τουρκικό προξενείο. Υποπτες θεωρούνταν οι αθλητικές ενώσεις, οι ενώσεις νεολαίας και δασκάλων που αυτοχαρακτηρίζονταν «τουρκικές». Μέσω εξονυχιστικών ελέγχων στα αρχεία, το ταμείο και στις δραστηριότητές τους οι ελληνικές αρχές αναζητούσαν παραβάσεις προκειμένου να περιορίσουν τη δράση τους, εφόσον πιθανή απαγόρευσή τους –αν και εξετάστηκε– κρίθηκε ότι «δεν είναι ούτε νόμιμη, ούτε επιθυμητή».³⁸ Μπορεί τελικά να μην υπήρξαν σημαντικά ευρήματα, ενώ ο φόβος αντίστοιχων ελέγχων στα ελληνικά ιδρύματα της Κωνσταντινούπολης ίσως να περιορίσει την αποτελεσματικότητα του μέτρου. Με πρακτικές σαν και αυτές όμως εγκαινιάστηκε μία μακρά νέα συνθήκη που όταν συστηματοποιήθηκε, σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, αποτέλεσε πυλώνα του καθεστώτος που ονομάστηκε «διοικητικές ενοκλήσεις».

Στάδια της αλλαγής πολιτικής και η μετονομασία της μειονότητας

Τον Δεκέμβρη του 1956, δεκαπέντε μήνες μετά τα Σεπτεμβριανά και τέσσερις μετά τις συσκέψεις του Αυγούστου, ήρθε η σειρά του υπουργού Παιδείας να καταθέσει με εμπιστευτικό έγγραφο τις προτάσεις του σχετικά με τη μειονοτική πολιτική εν γένει, κάνοντας ένα ακόμη βήμα

προς την κατεύθυνση της αλλαγής στάσης. Οι προτάσεις αυτές ήταν στην ίδια λογική –αν και περισσότερο προσεκτικές– τόσο με τις αποφάσεις του Αυγούστου, όσο και με προηγούμενες του γενικού επιθεωρητή. Το Υπουργείο Παιδείας ζήτησε «να τηρώνται πάντα τα εν τω πλαισίου της αμοιβαιότητας συμφωνηθέντα με την Τουρκική Κυβέρνηση», και «να αποφεύγονται νέαι παραχωρήσεις». Επίσης, «να παρακολουθήται μετά μεγάλης προσοχής πάσα σχετική κίνησης» στα μειονοτικά σχολεία, καθώς και τα όποια μέτρα λαμβάνονται από τις τοπικές αρχές να «αποβαίνουν εποικοδομητικά δια το κύρος του Κράτους» και να μην δίνουν στη μειονότητα την εντύπωση ότι οφείλονται σε αδυναμία. Τέλος, το Υπουργείο ζήτησε «να ευθυγραμμίζονται και να συντονίζονται αι ενέργειαι πασών των Αρχών (Νομαρχιών, Επιθεωρητών Μειονοτικών Σχολείων, Ανωτέρων Αρχών Ασφαλείας) εις ενιαίαν πολιτικήν γραμμήν», πρόταση η οποία πιθανώς να αποτελούσε τον προπομπό της δημιουργίας του Συντονιστικού Συμβουλίου Μειονοτικής Πολιτικής Θράκης, το 1959.³⁹

Ήδη την επομένη της έκδοσης του εμπιστευτικού εγγράφου από τον υπουργό Παιδείας, σε σύσκεψη των επιθεωρητών μειονοτικής εκπαίδευσης, αποφασίστηκε μια πιο σκληρή γραμμή. Για παράδειγμα, σε αίτημα αναλάβη των φοιτησών σε νυχτερινά σχολεία της Θράκης, αποφασίστηκε να «παρελκυστεί το ζήτημα», από φόβο ότι οι αιτούντες θα ζητούσαν τη διδασκαλία της τουρκικής ως μητρικής τους γλώσσας. Επίσης, σε αίτημα για μετεγγραφές μαθητών της Ε΄ και Στ΄ Τάξης μειονοτικών δημοτικών σχολείων, αποφασίστηκε ότι «δεν πρέπει να χορηγηθεί καμία έγκριση σε μετεγγραφές», καθώς θεωρήθηκε ότι στόχος των γονέων ήταν να μεταφέρουν τους μαθητές σε σχολεία όπου βρίσκονταν δάσκαλοι εκπαιδευθέντες στην Τουρκία και όχι στα τοπικά ιεροδιδασκαλεία. Αντιθέτως, στο αίτημα κατοίκων του Ωραίου να λειτουργήσει ως ξεχωριστό το τοπικό σχολείο που χαρακτηριζόταν «Παλαιομουσουλμανικό», αποφασίστηκε «να διευκολυνθεί η λειτουργία του», αποκλείοντας όμως συγκεκριμένο δάσκαλο για τον οποίο «αστυνομία και Υπουργείο των Εξωτερικών ζητούν να μη διοριστεί». Σε σχέση με το διδακτικό προσωπικό τέλος, για πρώτη φορά εντοπίζουμε πληροφορίες έκδοσης «βεβαρημένων πιστοποιητικών νομιμοφροσύνης» για έξι μειονοτικούς δασκάλους για τους οποίους δεν ανανεώθηκαν οι εκπαιδευτικές τους άδειες.⁴⁰ Αντίστοιχα, προς τους δασκάλους των ελληνικών δόθηκαν από τον επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Ξάνθης συστάσεις και οδηγίες «ως προς την εν γένει συμπεριφορά και μεταχείριση υψ' υμών σε διαχειριστικά θέματα πέρα από την διδασκαλία». Μέρος των συστάσεων, και ενδεικτικό του κλίματος στα μειονοτικά σχολεία, ήταν η «μεγάλη λεπτότητα» που έπρεπε να δείχνουν σε κάθε συναναστροφή τους, αλλά και η «αποφυγή της [ορθόδοξης] πρωινής προσευχής των μαθητών».⁴¹

Από όσα ως τώρα αναφέραμε παρατηρούμε την αλλαγή της ελληνικής πολιτικής στα περισσότερα ζητήματα που αφορούσαν τη μειονότητα και τη σχέση της με την ελληνική διοίκηση. Ένα κεντρικό ζήτημα όμως παρέμενε ως είχε, και αυτό ήταν η επίσημη ονομασία της μειονότητας. Από το 1952 είχε προκριθεί η ονομασία «Τουρκική μειονότητα» και τα ιδρύματα της «τουρκικά». Αυτό άλλαξε το καλοκαίρι του 1957. Τον Ιούλιο, ενώ είχαν προηγηθεί πολλά διευκρινιστικά αιτήματα της ελληνικής διοίκησης για το πώς πρέπει να ονομάζεται επίσημα η μειονότητα, το Υπουργείο των Εξωτερικών με εμπιστευτικό του έγγραφο διακήρυξε: «Η μόνη ορθή και σύμφωνος προς τα άρθρα 14 της Συνθήκης του Έβρου και 45 της Συνθήκης της Λωζάννης ονομασία τής εν Δ. Θράκη μειονότητας είναι “Μουσουλμανική Μειονότης”. Τα μέλη ταύτης (τουρκόφωνοι, Πομάκοι, Κιρκάσσιοι, Αθίγγανοι κ.λπ.) είναι Έλληνες πολίται Μουσουλμάνοι, συνηθέστερον αποκαλούμενοι “Μουσουλμάνοι της Θράκης” τα δε ιδρύματά των είναι “Μουσουλμανικά” (λ.χ. Μουσουλμανικά Σχολεία), εκτός αν έχουν αναγνωρισθή επισήμως με άλλην ονομασίαν».⁴²

Η παραπάνω οδηγία αποτελεί εν πολλοίς και τη σημερινή επίσημη θέση για τη μειονότητα, φανερώνοντας ότι η περίοδος αυτή ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη για την *ανάδυση* και εγκαθίδρυση του μειονοτικού καθεστώτος που παγιώθηκε στην περιοχή τις επόμενες δεκαετίες. Τα στοιχεία για την πενταετία που ακολούθησε (1957-1962) είναι λίγα, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε ούτε την έκταση, τις συνέπειες και τις αντιδράσεις επί της εφαρμογής των όσων περιγράψαμε, ούτε αν υπήρξαν και άλλα στάδια αυτής της αλλαγής ή άλλοι τρόποι και τεχνικές περιορισμού του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη. Επόμενος γνωστός σταθμός είναι το 1959, όταν δημιουργήθηκε από τον υπουργό Εξωτερικών ένα μυστικό όργανο, το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης, το οποίο κατά τη δεκαετία του 1960 είχε αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση και εφαρμογή της «πολιτικής διοικητικών ενοχλήσεων» που εφαρμόστηκε στην περιοχή ως τη δεκαετία του 1990. Στο σημείο αυτό όμως ξεφεύγουμε μάλλον από εκείνα που περιγράψαμε ως συνέπειες των Σεπτεμβριανών και τα οποία κάλυψαν την περίοδο 1955-1957. Λεπτομέρειες της ιστορίας που ακολούθησε μένει να γραφούν αλλού.⁴³

Συμπεράσματα

Τα Σεπτεμβριανά είχαν τον χαρακτήρα μιας «εξάρθρωσης», όπως αυτή περιγράφεται από τη θεωρία του λόγου. Η έννοια αυτή μας δίνει τη δυνατότητα να αναζητήσουμε όχι την «αρχή», αλλά τις πολλαπλές αφετηρίες και τη ριζική πολυπλοκότητα νέων συναρθρώσεων ως αποτέλεσμα ενός γεγονότος που αμφισβητεί προηγούμενες παγιωμένες στάσεις, αντιλήψεις ή πολιτικές πρακτικές. Με την προσέγγιση αυτή, η ιστορική εξήγηση δεν αναζητά (πιθανώς ανύπαρκτη) αίτια και μοναδικές πηγές εξήγησης των αλλαγών,

αλλά στιγμές, διαδικασίες και στάδια της συγκρότησης νέων πρακτικών και τεχνολογιών της εξουσίας.⁴⁴

Τα γεγονότα του '55 αποτέλεσαν λοιπόν μια «υπόγεια ρήξη» για την ελληνική μειονοτική πολιτική στη Θράκη. Δεν ήταν η μοναδική ρήξη, ούτε η σημαντικότερη –αφού ακολούθησε η περισσότερο αποφασιστική της περιόδου 1964-1966–, ενώ οι αλλαγές δεν ήταν άμεσες, αλλά σταδιακές και μη άμεσα ορατές. Μια από τις άορατες αυτές συνέπειες των γεγονότων ήταν ότι συνέβαλαν αποφασιστικά στο να επανέλθουν στο προσκήνιο και να γίνουν κυρίαρχες απόψεις στο εσωτερικό της ελληνικής διοίκησης που ως τότε βρίσκονταν στο περιθώριο. Αυτές αντιμετώπιζαν ως «απειλή» οτιδήποτε αναφερόταν στη σύγχρονη τουρκική ταυτότητα, προέκριναν την άσκηση αυστηρού κρατικού ελέγχου στα μειονοτικά ζητήματα και θεωρούσαν απαραίτητη τη μυστική ενίσχυση εναλλακτικών ταυτοτήτων, κυρίως της θρησκευτικής-ισλαμικής και της εθνοτικής-πομακικής. Έτσι, σε σειρά αποφάσεων που πάρθηκαν τη διετία που ακολούθησε τα Σεπτεμβριανά, τέθηκαν οι βάσεις για ένα νέο μειονοτικό καθεστώς, το οποίο κλιμακούμενο την επόμενη δεκαετία οδήγησε στην εφαρμογή «διοικητικών ενοκλήσεων». Με άλλους όρους, με τα Σεπτεμβριανά έχουμε την επικράτηση του μετεμφυλιακού κράτους και στη Θράκη. Μπορεί για τους Έλληνες εθνικόφρονες στη μειονότητα να μην είχαμε κομμουνιστές, είχαμε όμως Τούρκους.

29 Οκτώβρη 2015

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Α. Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο ελληνοτουρκικών σχέσεων 1923-1954», στο Α. Αλεξανδρής / Θ. Βερέμης / Π. Καζάκος, κ.ά., *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα 1990, σ. 523-524.
- 2 Μ. Α. Συρίγος, «Τα Σεπτεμβριανά», *Καθημερινή* (Αθήνα), 9.3.2014.
- 3 Ch. Iliadis, «The Emergence of Administrative Harassment Regarding Greece's Muslim Minority in a New Light: Confidential Discourses and Policies of Inclusion and Exclusion», *Nationalism and Ethnic Politics* 19/4 (2013), σ. 403-423.
- 4 Εκ των εξαιρέσεων, Κ. Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece: From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*, Brill, Λέιππεν 2012.
- 5 Γ. Μαυρομμάτης, *Εθνικισμός και ιστορία εκπαιδευτικής πολιτικής: η εκπαίδευση των θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών, 1945-1975*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2008, σ. 126-127.
- 6 Για μια θεώρηση της μεταπολεμικής μειονοτικής πολιτικής με βάση τα εργαλεία της θεωρίας του λόγου βλ. Χρ. Ηλιάδης, «Κοινωνικές και πολιτικές λογικές στη μειονοτική εκπαίδευση και η ανάδυση των “διοικητικών ενοκλήσεων” στη Δυτική Θράκη», στο Αλ. Κιουπκιολής / Υ. Κοσμά / Γ. Πεκτελίδης (επιμ.), *Θεωρία του λόγου: δημιουργικές εφαρμογές*, Gutenberg, Αθήνα 2015.
- 7 Κατά τη δεκαετία που ακολούθησε τα γεγονότα ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης μειώθηκε κατά σχεδόν 40%, ώστε το 1965 αριθμούσε περίπου 48 χιλιάδες άτομα, σε σχέση με τις 120

χιλιάδες το 1923 και τις 80 χιλιάδες το 1955. Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες: τα επεισόδια εναντίον των μη μουσουλμάνων της Τουρκίας (6/7 Σεπτεμβρίου 1955)*, μτφρ. Σ. Αυγερινού, Εστία, Αθήνα 2007, σ. 271-279.

- 8 L. Karakatsanis, *Turkish-Greek Relations: Rapprochement, Civil Society and the Politics of Friendship*, Routledge, Λονδίνο 2014. βλ. βιβλιοκριτική: Χρ. Ηλιάδης, «Ελληνοτουρκική φιλία: Αριστερά και κοινωμία των πολιτών», *Σύγχρονα Θέματα* 127 (2014), σ. 87-89.
- 9 Ξεκαθαρίζοντας ότι αυτή ήταν προσωπική του άποψη και όχι κυβερνητική πολιτική: βλ. *Ταχυδρόμος* (Καβάλα), 22.2.1952.
- 10 V. Aarbakke, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Bergen, 2000, σ. 133.
- 11 Μία από τις εξαιρέσεις αποτελεί το πρωτοσέλιδο άρθρο στο *Έθνος* (Αθήνα), 9.9.1955, με τίτλο «Η άψογος στάσις», που αναφέρεται στη στάση του ελληνικού λαού και όπου τονίζεται ότι «ουδείς διενόηθη να καταστήσει τους Τούρκους της Θράκης ή της Ρόδου υπολόγους διά τα φρικτά καμώματα των ομοεθνών των».
- 12 Ενδεικτικά, *Έθνος* (Αθήνα), 8-30.9.1955, *Εθνικός Κήρυξ* (Αθήνα), 8-30.9.1955, *Ταχυδρόμος* (Καβάλα), 8-22.9.1955, *Πρωινή* (Καβάλα) 8-29.9.1955.
- 13 Περισσότερα για τον γενικό επιθεωρητή και την Επιθεώρηση βλ. Χρ. Ηλιάδης, «Μεταξύ αυτονομίας και ελέγχου: ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για τη δράση των μειονοτικών ιδρυμάτων στη Θράκη την περίοδο 1945-1951», *Τα Ιστορικά* 61 (Δεκ. 2014), σ. 401-426.
- 14 Η έμφαση στο πρωτότυπο. «Εμπιστευτικόν Υπόμνημα», 11.10.1955, «Περί της τηρητέας έναντι της εν τη Δυτ. Θράκη Τουρκικής μειονότητας στάσεως», Αρ. Ε.Π. 275, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 95α.
- 15 Αυτ.
- 16 Και στα δύο παραθέματα η έμφαση είναι στο πρωτότυπο. Γενική Επιθεώρησης, «Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Β. Ελλάδος συσκέψεως επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητας Δ. Θράκης της 7ης και 8ης Αυγούστου 1956», *Θεσ/νίκη*, 9.8.1955, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 95α.
- 17 «Εμπιστευτικόν Υπόμνημα», ό.π.
- 18 Αυτ.
- 19 Η έμφαση στο πρωτότυπο. «Εμπιστευτική Έκθεσις», 29.11.1955, «περί της γενομένης παρ' αυτού ερεύνης ως προς την Εκπαίδευσιν της Τουρκικής Μειονότητας Θράκης», Αρ. Ε.Π. 296, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 95α.
- 20 Η έμφαση στο πρωτότυπο· αυτ.
- 21 Υπόμνημα της Σχολικής Εφορείας Ωραίου προς Πρόεδρο Ενώσεως Μουσουλμάνων Ελλάδος, 27.4.1956, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 22 «Εμπιστευτική Επιστολή» Μ. Μηναΐδη, 8.6.1956, «Απαγόρευσις της παλαιάς τουρκικής γραφής εν τω Νομώ Ξάνθης», Α.Π.Ε. 50, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90. Για τον Χαμηλό βλ. Η. Νικολακόπουλος, «Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη: 1923-1955», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 1990-1991, σ. 171-204.
- 23 Επιθεωρητής Τουρκικών Σχολείων προς Νομαρχία Ροδόπης, 12.3.1956, Α.Π.Ε. 39, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 24 Νομαρχία Ροδόπης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5.10.1957, Π.Ε.Π. 611, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 23.

- 25 Σε σχολεία των οποίων βρέθηκαν επιγραφές: «Ο ομιλών την Πομακική Γλώσσαν λερώνει το μυαλό του», και «απαγορεύεται αυστηρώς να ομιλήται η Πομακική Γλώσσα»· «Εμπιστευτικόν υπόμνημα επιθεωρητού Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης», 13.6.1956, Π.Ε.Π. 42, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 26 «Εμπιστευτική Έκθεση», 29.11.1955, ό.π. Για τις από το 1945 και ύστερα προτάσεις βλ. Ηλιάδης, «Μεταξύ αυτονομίας και ελέγχου», ό.π.
- 27 «Εμπιστευτική Έκθεση», 11.10.1955, ό.π.
- 28 «Εμπιστευτική Έκθεση», 12.12.1955, «Μουσουλμανικόν Ιεροσπουδαστήριον Κομοτηνής Μενδρεσεί-Χαϊρινέ», Ε.Π. 310, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 92.
- 29 «Εμπιστευτική Έκθεση», 27.12.1955, «επί των υπομνημάτων του Θρησκευτικού Συλλόγου “Ένωσις Μουσουλμάνων Ελλάδος”», Αρ. Ε.Π. 329, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 95α.
- 30 Αυτ.
- 31 *Πρωινή* (Καβάλα), 17.7.1956, *Ταχυδρόμος* (Καβάλα), 13.7.1956.
- 32 *Ταχυδρόμος* (Καβάλα), 17.7.1956· Σ. Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 46-47.
- 33 Γενικός Επιθεωρητής, «Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητας Δυτ. Θράκης της 7ης και 8ης Αυγούστου 1956», 9.8.1956, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), ΑΣΓΜΣ/95α.
- 34 Αυτ.
- 35 Περισσότερα για την πολιτική έναντι των Πομάκων βλ. Τ. Κωστόπουλος, *Το «Μακεδονικό» της Θράκης. Κρατικοί σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σ. 54-55.
- 36 Γενικός Επιθεωρητής, «Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως», ό.π.
- 37 Αυτ.
- 38 Αυτ.
- 39 Υπουργείο Παιδείας, 7.12.1956, Φ.90, Α.Ε.Π. 4364, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90. Για το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης βλ. Χρ. Ηλιάδης, «Ένα “απωθημένο αρχείο”: το Συντονιστικό Συμβούλιο Μειονοτικής Πολιτικής Θράκης», στο Α. Ρήγος / Σεραφείμ Σεφεριάδης / Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 344-360.*
- 40 Γενική Επιθεώρησης, «Πρακτικά συσκέψεως», 8.12.1956, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 41 Επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Ξάνθης, 26.1.1957, Α.Π.Ε.Π. 2, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 42 Υπουργείο των Εξωτερικών, 1.7.1957, Αρ. πρωτ. 29859, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Καβάλα), Φ. 90.
- 43 Για μια γενική περιγραφή βλ. Ηλιάδης, «Ένα “απωθημένο αρχείο”», ό.π.
- 44 Μ. Foucault, *Security, Territory, Population*, Palgrave, Ν. Υόρκη 2007, σ. 34, 238.

